

Jan Libbenga

OORLOG OP DE RADIO

**De strijd tussen Radio Oranje, de Rijksomroep
en Radio Herrijzend Nederland**

Inhoud

Inleiding	6
1. Op de vlucht	10
2. Met moed voorwaarts	29
3. Wilde scheut van de Regeringsvoorlichtingsdienst	62
4. De duimschroeven aangelegd tot krakens toe	82
5. Het Jaar van de Bevrijding	108
6. Dolle Dinsdag	120
7. Een geheime zender	135
8. Sirene der geallieerden	152
9. Terug naar Hilversum	165
10. De heren van de oude schotjes-radio	182
11. De omroep gezuiverd	192
12. De stem van de duivel	213
13. Al is een anti nog zo'n goed musicus, een nazi is toch beter	226
14. Het slotakkoord	243
15. Hoe het de omroep na de oorlog verging	262
Personalialia	268
Noten	273
Namenregister	284

Inleiding

Ruim tachtig jaar geleden, in januari 1946, stopte Radio Herrijzend Nederland met zijn uitzendingen. Op 3 oktober 1944, nauwelijks drie weken na de bevrijding van Eindhoven, was de omroep van start gegaan met behulp van een in het geheim gebouwde zender van Philips.

‘Hier Herrijzend Nederland, de zender op vrije vaderlandse grond’, klonk het vanuit het Philips Ontspanningsgebouw in Eindhoven, want aan echte studio’s ontbrak het nog. Als gevolg van een groot gebrek aan radio-ontvangtoestellen, en een strenge rantsoenering van de elektriciteit, zullen maar weinig Nederlanders die uitzendingen hebben beluisterd.

De zender, voortgekomen uit Radio Oranje, ook wel bekend als de ‘stem van strijdend Nederland’, moest ‘de stem van de hoop’ worden voor het nog niet bevrijde deel van Nederland. Herrijzend Nederland gaf mensen weer kracht en vertrouwen om het gewone leven op te pakken. Voor het bevrijde deel van het land groeide de zender zelfs uit tot een van de belangrijkste nieuwsbronnen. Ze deed verslag van de bevrijding van Den Bosch en Tilburg, de hevige strijd in Zeeland, en trok direct na de capitulatie met de geallieerden het bevrijde West-Nederland binnen.

Een jaar na de oprichting was Radio Herrijzend Nederland al uitgegroeid tot een volwaardige nationale omroep met een eigen orkest en ruim 120 medewerkers, onder wie later bekende omroepnamen als Max Dendermonde, Arie Kleijwegt, Joop Landré, Kees Middelhoff, Karel Nort, Philip Bloemendal, Netty Rosenfeld, Tonny Schifferstein en Frits Thors.

De traditionele omroepen hadden geen bemoeienis met Herrijzend Nederland. Hilversum probeerde vanaf 1940 met vallen en opstaan een samenwerking met de bezetter aan te gaan. Want het stopzetten van de uitzendingen zou betekenen dat de omroep in handen zou vallen van de NSB, die de luisteraar ongetwijfeld zou overspoelen met nationaalsocialistische propaganda.

Nadat eerst was geprobeerd een eigen, aan de Nieuwe Orde aangepaste nationale omroep op te zetten, werden de bestaande omroepen uiteindelijk toch buitenspel gezet. Hun bestuurders werden met wachtgeld naar huis gestuurd en hun bezittingen – waaronder de door leden bekostigde studio's – in beslag genomen.

Vanaf dat moment verhevigde zich de strijd tussen Londen (Radio Oranje) en de door Duitsers geleide Rijksomroep, compleet met propagandaorlogen, geheime zwarte zenders en zelfs nepnieuws, vergelijkbaar met wat je tegenwoordig op sociale media vindt.

In 1943 vorderde Berlijn zelfs een van de Hilversumse zenders om in te zetten voor Europese propaganda. Ook werd een verbod op radiotoestellen ingevoerd om te voorkomen dat Nederlanders nog langer naar Radio Oranje konden luisteren. Ook in de laatste oorlogsmoanden, toen de Rijksomroep feitelijk al was opgeheven, bleven de Duitsers de geallieerden vanuit Hilversum bestoken met propaganda, maar het bezette deel van Nederland stemde toen al grotendeels af op Herrijzend Nederland.

Na de oorlog eisten de omroepen volledig herstel van hun rechten, hoewel hun terugkeer niet vanzelfsprekend was, zeker niet in de ogen van de toenmalige regering-Schermerhorn, die in Herrijzend Nederland de ideale nationale omroep zag en de oude omroepen als collaborateurs. Het leidde begin 1946, terwijl (oud) omroepbestuurders zich nog moesten verantwoorden voor tribunalen en werden gehoord door commissies voor de Zuivering van het Radio-omroeperspersoneel, tot een moeizaam compromis in de vorm van de Stichting Radio Nederland in den Overgangstijd, waarin de oude omroepen en Herrijzend Nederland tegen hun zin samenwerkten.

Nog geen jaar later zaten de omroepen met nieuwverworven rechten alsnog stevig in het zadel en werden de fundamenten gelegd van het huidige omroepbestel. En dat niet alleen: de naoorlogse omroepstrijd leverde ook de Wereldomroep en de eerste regionale omroepen op.

Tachtig jaar na het verdwijnen van Radio Herrijzend Nederland werd het hoog tijd om de bewogen radiogeschiedenis rond de oorlogsjaren volledig op schrift te stellen. Deze geschiedenis is tot nu toe slechts fragmentarisch opgetekend, terwijl de ontwikkelingen rond Radio Oranje, Herrijzend Nederland, de Rijksomroep en de tijdens de

bezetting opgerichte Federatie van Omroepverenigingen nauw met elkaar verweven zijn.

De veruit belangrijkste man uit deze geschiedenis, Hendrik van den Broek (Radio Oranje, Herrijzend Nederland), schreef zijn memoires *Hier Radio Oranje!* al in 1947. Loe de Jong schetst summier de geschiedenis van Radio Oranje in zijn tweedelige autobiografie *Herinneringen* (1993-1996). Pas in 1999 verscheen er weer een nieuw boek over Radio Oranje, *Verzet Vanuit De Verte*, waarin historicus Onno Sinke betoogt dat de regering somroep uit Londen niet zo'n grote invloed had als men dacht. Over Herrijzend Nederland zijn nooit boeken verschenen. Alleen oud-radioverslaggever Sjoerd de Vrij bundelde enkele door hemzelf geschreven artikelen in *Op de golflengte van Radio Herrijzend Nederland* (1990).

De naoorlogse omroepstrijd wordt uitgebreid beschreven in *Nationaal of verzuild* van Hans van den Heuvel (1975). AVRO-oprichter Willem Vogt schreef zijn frustraties over de naoorlogse radiostrijd op in twee publicaties en G.P. Bakker, oud-hoofdredacteur van de *VARAGids*, zette in 1981 de oorlogsjaren van zijn omroep op schrift in *Het Hellende Vlak*. In 1974 verscheen ten slotte het standaardwerk *Radio Hilversum 1940-1945* van Dick Verkijk, maar liefst 820 bladzijden over de gelijkgeschakelde Nederlandsche Omroep tijdens de bezettingsjaren. Al deze publicaties vertellen dus maar een deel van de geschiedenis.

Daarnaast kwamen er inmiddels veel nieuwe bronnen beschikbaar. Verkijk had destijds geen toegang tot het archief van de zuiveringscommissies voor de omroep en het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) lag nog grotendeels bij het ministerie van Justitie en kon alleen door direct betrokkenen worden ingezien.

Het CABR, dat in 2025 beperkt werd vrijgegeven, vormde samen met de verhoren van de zuiveringscommissies een belangrijke bron voor mijn boek. Net als de archieven van Beeld en Geluid te Hilversum, het Nationaal Archief, het Archief Gooi en Vechtstreek, het NIOD en het Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam.

Bij het Instituut voor Beeld en Geluid luisterde ik alle interviews die Dick Verkijk (overleden in 2025) voor zijn boek maakte terug. Ook Harrie Vossen, referent bij het Historisch Archief Gesproken Woord, een onderafdeling van de Fonothek van de NOS, heeft veel gesprekken met omroepmedewerkers uit de oorlogsjaren vastgelegd die door maar weinig anderen zullen zijn beluisterd.

Daarnaast was het onvolprezen kranten- en tijdschriftenarchief Delpher voor mij van onschatbare waarde, vooral de jaargangen van het Londense weekblad *Vrij Nederland*, die de radio-ontwikkelingen onder de noemer *Aether in het Nederlandsch* tijdens de bezettingsjaren nauwlettend volgde. Minstens zo belangrijk zijn meer recente buitenlandse publicaties waarin de geschiedenis van de Nederlandse radio in oorlogstijd vanuit Duits of Brits perspectief wordt beschreven.

Mijn dank gaat vooral uit naar de archivariissen van het NIOD, het Nationaal Archief en Beeld en Geluid, die gedurende twee jaar onvermoeibaar vele dossiers bleven aanslepen. Al deze bronnen leverden honderden puzzelstukjes op, die uiteindelijk naadloos in elkaar bleken te passen.

Jan Libbenga, maart 2026

1.

Op de vlucht

De Duitse inval op 10 mei 1940 komt voor de Nederlandse regering als een complete verrassing. In de vroege ochtend laat de Duitse gezant in Den Haag, Graf von Zech, weten dat hij de minister van Buitenlandse Zaken een boodschap wil overhandigen op zijn departement. De aangeslagen boodschapper kan amper een woord uitbrengen en barst in huilen uit. Op het briefje dat hij heeft meegenomen staat dat Duitsland Nederland is binnengevallen en dat tegenstand nutteloos is.

In Den Haag wordt in de eerste uren koortsachtig vergaderd, maar geen besluit genomen over wat het kabinet-De Geer moet doen als de vijand verder oprukt. Na verkregen inlichtingen over naderende pantserstroepen, besluiten de meeste ministers permanent in het gebouw van het ministerie van Economische Zaken in Den Haag te verblijven.

Paleis Huis ten Bosch ligt intussen al onder vuur. Golf na golf komen de Duitse bommenwerpers overvliegen en koningin Wilhelmina ziet zich genoodzaakt haar toevlucht te nemen tot haar bomvrije schuilplaats. Als de Duitsers parachutisten in de tuin van het paleis laten landen, al dan niet direct neergeschoten door de paleiswacht, besluit de vorstin met een escorte van soldaten naar Paleis Noordeinde te verhuizen. Haar enige dochter Kroonprinses Juliana is dan al met haar gezin in een gepantserde auto van de Nederlandsche Bank via IJmuiden naar Engeland vertrokken. Koningin Wilhelmina gaat in Hoek van Holland aan boord van de *HMS Hereward* en geeft de kapitein opdracht om naar het nog niet bezette Zeeland te varen, dwars door de mijnenvelden heen. Maar Breskens ligt al onder vuur, en dus wordt alsnog koers gezet naar Engeland.

In de vroege ochtend van 13 mei, de dag dat het Nederlandse leger zich definitief terugtrekt achter de Nieuwe Hollandse Waterlinie, is het kabinet nog altijd besluiteloos. Het voorstel om naar het Verenigd Koninkrijk uit te wijken ontmoet grote tegenstand bij enkele militaire

autoriteiten. Vooral viceadmiraal Johan Furstner is over het voorgenomen vertrek zo verontwaardigd, dat hij met tranen in de ogen uitroept: 'Is dit het land van een Tromp en De Ruyter?'

Het kabinet besluit uiteindelijk toch naar Hoek van Holland te vertrekken. In een officierskamer van het Fort aan den Hoek bespreekt de ministerraad of men moet uitwijken naar Zeeland of naar Engeland. Minister Dijkhoorn en admiraal Furstner besluiten de Britse marine-attaché te benaderen met het verzoek enkele destroyers ter beschikking te stellen. 'De voortreffelijke geest van onze troepen zakte in elkaar: 't was diepdroevig om aan te zien; men zag 't goede vaderland ineenstorten,' schrijft hoofdamtenaar van het ministerie van Koloniën George Henry Charles Hart na de oorlog.

Een paar uur later vlucht ook de Nederlandse regering op een afgeleden Britse torpedobootjager naar Engeland, met de laatste edities van de wetboeken onder de arm.

George Henry Charles Hart weet dinsdag 14 mei via IJmuiden het land te ontvluchten. 'We moesten binnen 5 minuten aan boord zijn, want in de haven blijven liggen was levensgevaarlijk met het oog op voortdurende luchtaanvallen,' schrijft hij in zijn oorlogsdagboek. 'Ongelofelijk snel was de destroyer "op toeren"; het hele schip trilde en sidderde, zigzaggend door de zee, de vliegtuigen bijna geen trefkans biedend.'

Vier dagen na de Duitse inval verzamelen de Nederlandse ministers zich aangeslagen in Grosvenor House Hotel aan Hyde Park in Londen. Als een stelletje dorpsburgemeesters in een vreemde grote stad, noteert een meegereisde journalist. Na bemiddeling door Shell kan het kabinet enkele verdiepingen van het statige Stratton House huren. Dat zou gedurende de rest van de oorlog het regeringscentrum blijven. Uit voorzorg had de regering een groot deel van de goudvoorraad het land uit laten smokkelen, zodat men zich gedurende vijf jaar financieel kan redden.

Na het vertrek van de Nederlandse regering naar Londen overweegt ook de directie van het Algemeen Nederlandse Persbureau (ANP) naar Engeland te vluchten. Wanneer in de nacht van maandag 13 op dinsdag 14 mei 1940 duidelijk wordt dat de Nederlandse regering veilig in Londen is aangekomen, vindt er intensief overleg plaats. De adjunct-directeur van het Haagse kantoor vertelt aan zijn personeel dat sommige Joodse medewerkers via Scheveningen naar Engeland

zullen proberen te ontkomen. De Amsterdamse chef-redacteur reist met zijn gezin per taxi van Amsterdam naar IJmuiden, waar het hem om half zes 's middags nog lukt om aan boord te gaan. Als Londen laat weten dat een delegatie van het ANP in het Verenigd Koninkrijk is gewenst, proberen de resterende directieleden met taxi en directiewagen via Den Helder te ontluchten. Een boot met vluchtelingen is echter net vertrokken. Een andere boot blijft aan de kade liggen. Terug in Amsterdam krijgt de hoofdredacteur van de vertegenwoordiger van het Reichspropagandaministerium in Den Haag te horen dat hij 23 Joodse medewerkers, onder wie drie directeuren en de chef-redacteur, onmiddellijk moet ontslaan. Enkele dagen later volgt de gedwongen aanstelling van een pro-Duitse hoofdredacteur en van een NSB'er tot hoofd van het Haagse kantoor. Die heeft een niet mis te verstane boodschap: 'Vanaf dit ogenblik is het verboden nieuws op te nemen en te verspreiden anders dan van het Deutsches Nachrichten Büro. Ingeval van overtreding worden de strengste represailles in uitzicht gesteld.'

Journalist Marcus van Blankenstein heeft op 9 mei 1940 een ontmoeting met de schrijver A. den Doolaard (echte naam Bob Spoelstra) in Utrecht. Begin jaren dertig is Van Blankenstein buitenlandredacteur van de *NRC*. Zijn stellingname tegen het opkomend nationaalsocialisme brengt hem in aanvaring met de behoudende leiding van de krant, die problemen krijgt met adverteerders uit het Derde Rijk. Na zijn ontslag werkt hij voor het *Utrechts Nieuwsblad*, het *Soerabajasch Handelsblad* en *De Haagsche Post*.

Van Blankenstein stelt voor om een hapje te eten, maar Van Doolaard is onrustig. Hij vreest dat de Duitsers elk moment Nederland kunnen binnenvallen en neemt liever de trein naar België, waar hij na de Duitse overval op Noorwegen op de Kempense Heide is gaan wonen. Van Blankenstein, die dankzij zijn contacten bij de Britse geheime dienst steeds heeft gewaarschuwd voor een verdere uitbreiding van de oorlog, probeert hem er nog van te overtuigen dat zijn vrees ongegrond is, maar de volgende dag wordt hij in zijn Wassenaarse woning gewekt door het geluid van luchtafweergeschut en het dreunen van vliegtuigmotoren.

Op 13 mei 1940, wanneer de Slag om de Grebbeberg op zijn hevigst is, haast Van Blankenstein zich naar het Britse gezantschap in Den Haag

om visa te regelen voor hem en zijn familieleden. Vanwege zijn activiteiten voor de Britse geheime dienst, maant de Britse gezantschapssecretaris hem onmiddellijk naar Hoek van Holland af te reizen; Van Blankenstein blijkt op de beruchte *Fahndungsliste Holland* te staan, een lijst van namen en adressen van personen die per direct door de Duitse troepen moeten worden gearresteerd. Vanuit Hoek van Holland vertrekt Van Blankenstein nog diezelfde dag met zijn vrouw, schoondochter en haar twee zoons aan boord van de Britse torpedootjager *Windsor* naar Groot-Brittannië, samen met leden van de Nederlandse regering. In Londen kan Van Blankenstein meteen aan de slag: hij mag het Londense weekblad *Vrij Nederland* samenstellen, een verzetskrant die in een oplage van 10.000 exemplaren zou verschijnen.

Als Loe de Jong op donderdagochtend 10 mei 1940 over de radio hoort dat de Duitsers het land zijn binnengevallen, maakt hij zich nog geen al te grote zorgen. Hij is dan nog niet zo lang redacteur van het opinieblad *De Groene Amsterdammer*. De Jong vermoedt dat de Water- en Grebbelinie de eerstkomende maanden nog wel stand zal houden. Hij spoedt zich naar het redactie bureau om de voorpagina van het weekblad te wijzigen. Daarop verschijnt een tekening van een Nederlandse soldaat die waakt over aartsvader Willem van Oranje. Het blad protesteert

**[LEES VERDER IN
HET BOEK]**

Loe de Jong
in 1942
(foto Anefo)